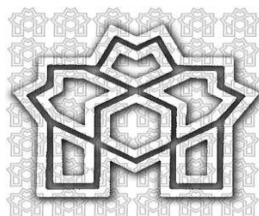

صلى الله عليه وسلم

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده ادبیات فارسی و زبان های خارجی

گروه زبان شناسی، آموزش زبان فارسی به غیر فارسی زبانان و

فرهنگ و زبان های باستانی

عنوان پژوهش:

بررسی ساختار و کاربرد ضمائر در ضرب المثل های فارسی

استاد راهنما:

دکتر کورش صفوی

استاد مشاور:

دکتر ویدا شقاقی

نگارنده:

مهسا قنبری زاده

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته

زبان شناسی همگانی

بهمن ۱۳۹۰

برگه گردآوری اطلاعات پایان نامه
کتابخانه مرکزی دانشگاه علامه طباطبایی

عنوان: بررسی ساختار و کاربرد ضمائر در ضرب المثل های فارسی	
نویسنده: مهسا قنبری زاده	
استاد راهنما: دکتر کورش صفوی	استاد مشاور: دکتر ویدا شقاقی
استاد داور: دکتر محمد دبیر مقدم	
کتابنامه: فارسی و انگلیسی	واژه نامه: فارسی-انگلیسی، انگلیسی-فارسی
نوع پایان نامه: بنیادی ☒	توسعه ای ☐ کاربردی ☐
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	سال تحصیلی: ۸۸-۹۰
محل تحصیل: تهران	نام دانشگاه: علامه طباطبایی
دانشکده: ادبیات فارسی و زبان های خارجی	
تعداد صفحات: ۲۰۲ + ۱۸	
گروه آموزشی: زبان شناسی، آموزش زبان فارسی به غیرفارسی زبانان و فرهنگ و زبان های باستانی	
کلیدواژه ها به زبان فارسی: ضمیر، ضرب المثل، ارجاع، درون مرکز، برون مرکز	
کلیدواژه ها به زبان انگلیسی: pronoun, proverb, reference, endophoric, exophoric	

تقدیم به همه زندگی ام، پدر و مادرم، که وجودشان مثلی است زدنی برای تمام عمرم

تقدیم به برادرانم، مایه افتخارم ...

و تقدیم به خواهر دلسوز و مهربانم

تقدیر و تشکر

پیش از هر چیز، خدا را شاکرم که همیشه با من بوده و در تک تک لحظه های زندگی، مرا تنها نگذاشته است. پس از او، می بایستی از اساتید محترم بخش زبانشناسی دانشگاه علامه طباطبایی تشکر کنم چرا که هر کدام، با صبر و حوصله، گوشه ای از این علم را به من آموختند. دو سال تحصیل در جوار این اساتید عالی، یکی از بهترین تجربی بود که هیچگاه فراموش نخواهد شد. از خداوند منان برای همگی آنها عمر طولانی و توفیق روز افزون مسئلت دارم. از زحمات آنان صمیمانه سپاسگزارم و امیدوارم کوتاهی ها، خطاها و هر آنچه که از شاگرد کوچکشان دیده اند را با لطف بی شمار خود ببخشند. از استاد خوب و مهربانم، دکتر کورش صفوی که علی رغم وجود مشکلات با صبر و حوصله و دلسوزی فراوان همیشه برای من وقت گذاشتند، و با هدایت ایشان، این رساله نگاشته شده است، صمیمانه سپاسگزارم. امیدوارم که روزی بتوانم گوشه ای کوچک از زحمات ایشان را جبران کنم. از استاد با صلابتم، دکتر ویدا شقاقی که با راهنمایی هایشان، همیشه مرا شرمنده خود ساخته و مرا مورد لطف خود قرار داده اند، صمیمانه سپاسگزارم. از هر دو ایشان به دلیل همکاری و درک بالایشان از مشکلاتی که در راه ارسال و انتقال این رساله برای من وجود داشت، بسیار متشکرم. انسانیت را در وجودشان می توان دید. از استاد عزیزم، دکتر مجتبی منشی زاده بسیار متشکرم چرا که او بودند که با راهنمایی هایشان، به من کمک شایانی در نگارش این رساله فرمودند. هیچ گاه کمک ایشان را از یاد نخواهم برد. از اساتید محترم، دکتر محمد دبیر مقدم، دکتر گلناز مدرسی، دکتر شهلا رقیب دوست و دکتر ارسلان گلفام که هر کدام گوشه ای از علم زبانشناسی را به من نشان دادند، ممنون و سپاسگزارم. یاد و خاطرشان همیشه در ذهنم باقی خواهد ماند. از خانواده ام که هیچگاه مرا تنها نگذاشته و در هر زمان، به نحوی سبب دلگرمی من بوده اند، بی نهایت سپاسگزارم و از خداوند می خواهم که سایه ایشان را از سر من کم نکند. از دوست و همراه همیشگی ام، فهیمه سامع و مادر گرامیش که همیشه با رویی باز پذیرای من بوده اند، کمال تشکر را دارم، باشد که به زودی بتوانم گوشه ای از محبت و مهربانی های ایشان را جبران کنم.

چکیده

الف) موضوع، طرح مسئله و اهداف: رساله حاضر تحقیقی است در باب ساختار و چگونگی کاربرد ضمائر در زبان فارسی. در هر زبانی، صورت‌هایی یافت می‌شوند که نسل به نسل بدون هیچ‌گونه تغییری منتقل شده، توسط هر فردی در هر برهه زمانی قابل استفاده‌اند. این صورت‌های زبانی همان ضرب‌المثل‌ها می‌باشند. از آنجایی که ارجاع توسط ضمائر تحقق می‌پذیرد، رساله حاضر بر آن است تا با بررسی ضمائر در تعدادی از ضرب‌المثلها، نوع ضمائر به کار رفته، نحوه کاربردشان و رفتار معنایی و نحوی آنها را مشخص سازد.

ب) مبانی نظری و پرسش‌های تحقیق: تحقیق حاضر سعی بر آن دارد تا در ابتدا، تعریفی از ضمیر را با توجه به آرای صاحب نظران ارائه داده، انواع آن را مشخص کند و سپس چگونگی مرجع‌یابی ضمائر در ضرب‌المثل‌ها بررسی خواهد شد که این امر پس از ارائه تعاریف مفاهیم نظری از جمله تعریف ضرب‌المثل محقق خواهد بود. پرسش تحقیق بدین شرح است که انواع ضمائر موجود در ضرب‌المثل‌ها چیست، این ضمائر دارای چه بسامد، ساختار و کاربردی هستند و نحوه افاده معنی در ضمائر موجود در ضرب‌المثل‌ها به چه صورت است.

پ) روش تحقیق: در این رساله، تعداد ۵۰۰ ضرب‌المثل به صورتی تصادفی از میان تعدادی ضرب‌المثل از کتب مختلف انتخاب شده، سپس ضمائر موجود در آنها مشخص شده‌اند. پس از جدا سازی ضرب‌المثل‌هایی که دارای ضمیر هستند، تحلیل معنایی و نحوی بر روی ضمائر در ضرب‌المثل‌های دارای ضمیر انجام گرفته است. در تحلیل نحوی، نوع ضمیر و در تحلیل معنایی، نوع مفهومی که ضمیر به آن اشاره کرده است و نوع مرجع ضمیر مشخص می‌شود. پس از آن، شمارش داده‌ها صورت گرفته، نمودارهایی جهت فهم بهتر نتایج ارائه شده‌اند.

ت) یافته‌های تحقیق: پس از بررسی ضمائر یافت شده، مشخص شد که در میان این ضمائر، انواع مختلفی از ضمیر مانند ضمیر شخصی، ضمیر غیر شخصی، ضمیر مبهم، ضمیر مشترک، ضمیر اشاره، و ضمیر پرسشی یافت

می شود. از لحاظ کاربردی، هر کدام از این ضمائر برای اشاره به یکی از شش حالت " شیء عام، شیء خاص، فرد عام، فرد خاص، مفهوم عام، مفهوم خاص " استفاده می شوند که در هر کدام از جفت های فوق الذکر، حالت عام بر حالت خاص غالب است. ارجاع ضمائر نیز به دو صورت درون متنی و برون متنی است که در اکثر موارد، ارجاع برون متنی بوده، مرجع خارج بافت است.

ث) نتیجه گیری و پیشنهادها: پس از تحلیل داده ها، مشخص شد که ارجاع در اکثر موارد برون متنی است و در مواردی که ارجاع درون متنی است، واژه مرجع می بایستی جهت فهم معنی ضرب المثل، دقیقا " و عینا " تکرار شود. در غیر این صورت و در صورت جایگزینی هر واژه دیگری به جز واژه موجود در ضرب المثل هایی که در آنها، ضمیر دارای ارجاع درون متنی است، هیچ معنی ای از ضرب المثل دریافت نخواهد شد. از سوی دیگر، می توان گفت که از آنجایی که ارجاع در اکثر موارد برون متنی است، ضرب المثل ها دارای این قابلیت هستند که در هر برهه زمانی، توسط هر فردی استفاده شوند. ضمن بررسی حالات مختلف کاربرد ضمائر نیز می توان مشاهده کرد که صورت عام بر صورت خاص غالب است که همین امر، عمومیت کاربردی ضرب المثل ها را خاطر نشان می کند. می توان از این چارچوب برای بررسی رفتار ضمائر در ضرب المثل های سایر زبان ها نیز استفاده کرد.

صحت اطلاعات مندرج در این فرم بر اساس محتوای پایان نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می نمایم.

نام استاد راهنما:

رئیس کتابخانه: سمت علمی:

نام دانشکده:

فهرست مطالب

فهرست	عنوان
	فصل اول: مقدمه
۲	۱-۱. بیان مسئله
۳	۲-۱. اهمیت پژوهش
۴	۳-۱. پرسش های پژوهش
۴	۴-۱. فرضیه های پژوهش
۵	۵-۱. روش پژوهش
۵	۶-۱. پیکره رساله
	فصل دوم: پیشینه مطالعات
۸	۱-۲. مروری بر تاریخچه مطالعه ضمیر از دیرباز تا کنون
۱۵	۲-۲. مطالعه ضمیر نزد ایرانیان
۱۵	۱-۲-۲. ضمیر از منظر دستوریان
۱۶	قریب و همکاران (۱۳۲۸)
۱۷	معین (۱۳۳۷)
۱۷	همایون فرخ (۱۳۳۷)

۱۸	مشکور (۱۳۳۸)
۱۸	طالقانی (۱۳۴۲)
۱۹	دبیر سیاقی (۱۳۴۵)
۱۹	فرشیدورد (۱۳۴۸)
۲۰	احمد گیوی و حسن انوری (۱۳۵۱)
۲۱	خزائلی و میر میرانی (۱۳۵۱)
۲۱	سلطانی (۱۳۵۴)
۲۳	خانلری (۱۳۶۲)
۲۳	شفایی (۱۳۶۳)
۲۴	شریعت (۱۳۶۴)
۲۵	عماد افشار (۱۳۶۴)
۲۶	مشیری (۱۳۶۷)
۲۶	وزین پور (۱۳۶۹)
۲۷	بهار (۱۳۷۲)
۲۸	مشکوۃ الدینی (۱۳۷۹)
۳۰	مشکوۃ الدینی (۱۳۷۹)

۳۰	آموزگار (۱۳۸۲)
۳۰	۲-۲-۲. ضمیر از منظر زبان شناسان
۳۱	باطنی (۱۳۴۸)
۳۲	ارژنگ و صادقی (۱۳۶۳)
۳۲	صنیع (۱۳۷۱)
۳۴	غلامعلی زاده (۱۳۷۴)
۳۴	شقایق (۱۳۷۴)
۳۵	ابوالقاسمی (۱۳۷۵)
۳۶	ماهوتیان (۱۳۷۶)
۳۸	راسخ مهند (۱۳۸۴)
۳۹	راسخ مهند (۱۳۸۸)
۴۰	۳-۲. مطالعه ضمیر نزد غیر ایرانیان
۴۰	جونز (۱۷۷۱)
۴۱	محمد ابراهیم (۱۸۴۱)
۴۲	ال ول سوتون (۱۹۶۳)
۴۲	ج.ا.ب. بویل (۱۹۶۶)

۴۲	لمبتون (۱۹۶۶)
۴۴	ویندفور (۱۹۷۹)
۴۴	گیون (۱۹۹۵)
۴۵	فریتز (۱۹۹۹)
۴۶	رابرتز (۲۰۰۳)
۴۷	میس (۲۰۰۳)
۴۷	۲-۴. خلاصه

فصل سوم: مباحث نظری

۴۹	۱-۳. ضمیر در زبان فارسی
۵۰	۱-۱-۳. انواع ضمیر
۵۱	۱-۱-۱-۳. ضمائر شخصی
۵۲	۱-۱-۱-۱-۳. ضمیر شخصی منفصل
۵۳	۱-۱-۱-۲. ضمیر شخصی متصل مفعولی و اضافی
۵۴	۱-۱-۱-۳. ضمیر شخصی متصل فاعلی
۵۴	۱-۱-۲. ضمیر مبهم
۵۷	۱-۱-۳. ضمیر مشترک

۵۸	۳-۱-۱-۴. ضمیر اشاره
۵۸	۳-۱-۱-۵. ضمیر پرسشی
۵۹	۳-۱-۱-۶. ضمیر غیر شخصی
۶۱	۳-۲. کاربرد ضمیر
۶۵	۳-۳. مقوله شخص در ضمیر
۶۸	۳-۴. نظریه حاکمیت و مرجع گزینی
۷۵	۳-۵. ضرب المثل: بخشی از فرهنگ و ادبیات عامه
۷۵	۳-۵-۱. فرهنگ
۷۸	۳-۵-۲. فرهنگ عامه
۸۰	۳-۶. ضرب المثل و تعاریف آن
۸۰	۳-۶-۱. مثل
۹۰	۳-۶-۲. تعریف ضرب المثل در منابع مختلف
۹۵	۳-۶-۳. تقسیمات ضرب المثل
۹۵	۳-۷. مختصات ضرب المثل
۹۵	۳-۷-۱. تشبیه
۹۶	۳-۷-۲. کنایه

۹۹	۳-۷-۳. تمثیل
۱۰۰	۳-۷-۴. ارسال المثل
۱۰۰	۳-۷-۵. ارسال المثلین
۱۰۰	۳-۷-۶. افسانه تمثیلی (فابل)
۱۰۱	۳-۷-۷. حکایت (پارابل)
۱۰۲	۳-۷-۸. کلمات قصار

فصل چهارم : تحلیل داده ها

۱۰۵	۴-۱. روش تحقیق
۱۰۵	۴-۲. تحلیل داده ها
۱۰۶	۴-۲-۱. تحلیل ضرب المثل ها
۱۰۷	۴-۲-۱-۱. ضرب المثل های فاقد ضمیر
۱۲۲	۴-۲-۱-۲. تحلیل ضرب المثل های دارای ضمیر
۱۶۴	۴-۳. نتایج تحلیل
۱۶۴	۴-۳-۱. شمارش کلی
۱۶۴	۴-۳-۲. انواع ضمیر موجود در ضرب المثل ها
۱۶۴	۴-۳-۳. انواع ارجاع در ضمیر

۱۶۴ ۴-۳-۴. انواع کاربرد ضمیر

فصل پنجم: نتیجه گیری

۱۶۶ ۱-۵. پیکر بندی رساله

۱۶۷ ۱-۱-۵. تحلیل صرفی ضمائر در ضرب المثل های فارسی

۱۶۹ ۲-۱-۵. تحلیل معنایی ضمائر در ضرب المثل های فارسی

۱۷۰ ۲-۵. ارزیابی فرضیه ها

۱۷۶ ۳-۵. نتایج پژوهش

۱۷۹ ۴-۵. پیشنهاد برای پژوهش های بعدی

۱۸۰ فهرست منابع

۱۹۱ واژه نامه فارسی به انگلیسی

۱۹۷ واژه نامه انگلیسی به فارسی

فهرست جدول ها

عنوان

جدول شماره ۱-۳. ضمایر شخصی ۵۳

جدول شماره ۲-۴. ضمایر شخصی بر اساس دو ممیزه [\pm شرکت کننده در واقعه گفتاری] و [\pm منبع واقعه

گفتاری] ۶۸

- ۶۵ نمودار شماره ۴-۱. انواع ارجاع
- ۱۶۸ نمودار شماره ۵-۲. انواع ضمیر موجود در ضرب المثل ها (بر حسب تعداد)
- ۱۶۸ نمودار شماره ۵-۳. انواع کاربرد ضمیر (بر حسب تعداد)
- ۱۶۹ نمودار شماره ۵-۴. انواع ارجاع در ضمائر (بر حسب تعداد)
- ۱۷۰ نمودار شماره ۵-۵. انواع ضمیر موجود در ضرب المثل ها (بر حسب تعداد)
- ۱۷۱ نمودار شماره ۵-۶. انواع کاربرد ضمیر (بر حسب تعداد)
- ۱۷۲ نمودار شمار ۵-۷. انواع کاربرد ضمیر (بر حسب در صد)
- ۱۷۲ نمودار شماره ۵-۸. انواع ضمیر موجود در ضرب المثل ها (بر حسب درصد)
- ۱۷۳ نمودار شماره ۵-۹. انواع ارجاع در ضمائر (بر حسب تعداد)
- ۱۷۴ نمودار شماره ۵-۱۰. انواع ارجاع در ضمائر (بر حسب درصد)
- ۱۷۵ نمودار شماره ۵-۱۱. ضرب المثل ها بر حسب دارا بودن یا نبودن ضمیر (بر حسب تعداد)
- ۱۷۵ نمودار شماره ۵-۱۲. ضرب المثل ها بر حسب دارا بودن یا نبودن ضمیر (بر حسب درصد)
- ۱۷۶ نمودار شماره ۵-۱۳. انواع ضمیر موجود در ضرب المثل ها (بر حسب درصد)
- ۱۷۶ نمودار شماره ۵-۱۴. انواع ارجاع در ضمائر (بر حسب درصد)
- ۱۷۷ نمودار شماره ۵-۱۵. انواع کاربرد ضمیر (بر حسب در صد)

فصل ۱

مقدمه

در این فصل که به معرفی رساله اختصاص یافته است، به معرفی اولیه این نوشته پرداخته خواهد شد. بخش نخست به بیان مسئله می پردازد. در بخش دوم، اهمیت این پژوهش معرفی می شود. سپس در بخش سوم، پرسش های پژوهش ذکر می گردند. فرضیه های پژوهش بخش چهارم این فصل را تشکیل می دهند و سر انجام در قسمت آخر، روش پژوهش توضیح داده خواهد شد.

۱-۱. بیان مسئله :

یکی از مهم ترین مسائلی که همواره در میان زبان شناسان مورد توجه بوده است و همگان سعی داشته اند تا به پاسخی مناسب و مقبول برای آن برسند، نوع رفتار زبان در انتقال مفاهیمی است که شرایط جهانی داشته باشند. یکی از این شرایط زبانی را می توان انتقال مفهومی عام، از یک مقطع زمانی به مقاطع زمانی بعد در نظر گرفت. نمونه بارز این دسته از ساخت های انتقالی را می توان ضرب المثل ها دانست که از نسلی به نسل دیگر انتقال می یابند و برای نسل بعد نیز امکان درک خواهند یافت. در چنین شرایطی، یکی از مهم ترین مسائل مورد بحث در زبان شناسی، همواره این پرسش بوده است که چگونه می توان مجموعه ای واژه را از یک مقطع زمانی نظام زبان انتخاب کرد و در هم نشینی با یکدیگر قرار داد و سپس چنین ساختی را به شکلی آفرید که در گذر از زمان نیز امکان انتقال بیابد. مسلماً " بحث در این باره، زمانی می تواند به نتیجه ای قطعی برسد که مختصات سازه های تشکیل دهنده ضرب المثل ها، ابتدا به صورت جدا گانه و سپس در ترکیب با یکدیگر مورد بررسی قرار گیرد

نگارنده در رساله حاضر سعی بر آن دارد تا یکی از عمده ترین مسائل پیش رو در این انتقال معنی را از طریق ضرب المثل های فارسی بررسی کند. در این رساله سعی بر آن است تا انواع رفتارهای زبانی " ضمیر " در ساخت ضرب المثل های فارسی بررسی شود و معلوم گردد " ضمیر " که همواره قرار است به مصداق مشخصی

ارجاع دهد، چگونه می تواند فراتر از مصداق خود حرکت کند و با رفتار خاصی در ساخت ضرب المثل ها کاربرد یابد. این مهم زمانی می تواند مورد تدقیق قرار گیرد که ابتدا معلوم شود از میان مجموعه ای از ضرب المثل های فارسی، بسامد وقوع ضمیر تا چه میزانی است. سپس باید مشخص شود که نوع این ضمائر، بر حسب تعاریفی که دستوریان از " ضمیر " به دست می دهند، چیست. در گام بعد، باید معلوم گردد که نوع رفتار معنایی این ضمائر از چه ماهیتی برخوردار است و چگونه می توان " ضمیر " را در وضعیتی فراتر از مصداق ارجاعیش به کار برد. هدف اصلی رساله حاضر، دست یابی به پاسخی مناسب برای مجموعه ای از پرسش های این چنینی است. در بخش های آتی همین فصل، پرسش ها، فرضیه ها و روش پژوهش نگارنده مشخص خواهد شد.

۲-۱. اهمیت پژوهش:

ضرب المثل ها و اصطلاحات رایج در میان هر ملت، یکی از عناصر مهم زبان و ادبیات آن ملت به شمار می روند و نقش و اهمیت زیادی در زبان ایفا می کنند. این صورت زبانی، ویژگی های ثابت و در عین حال مستمری دارد و از لحاظ بیانی، دارای ساختار نحوی ثابت و " در خود بسته ای " است که در گفتار به صورت یک مجموعه کامل به کار می رود. ضرب المثل های به کار گرفته شده در هر قومی، سینه به سینه، بدون هیچ گونه تغییری در ساختار آن منتقل شده است. اما علت آن چیست؟ چگونه ممکن است که این ساختار بدون هیچ تغییری اینگونه انتقال یابد؟ تا کنون در مورد ساختار درونی و سازه های تشکیل دهنده ضرب المثل های فارسی، تحقیقی انجام نگرفته است و مشخص نیست که به عنوان مثال، چه نوع فعل یا اسمی در این ساختار به هم پیوسته به کار رفته است. به خصوص در مورد ضمائر که با توجه به ویژگی خاصشان که می توانند دارای مرجع باشند هیچ پژوهشی صورت نگرفته است. ضمائر، با توجه به مرجعشان که می تواند اسم یا جانشین اسم باشد، می بایستی از لحاظ افاده معنا در ضرب المثل ها دارای نقش متفاوتی بوده باشند که نهایتاً " این ساختار های زبانی بدون هیچ تغییری منتقل شده اند. اینگونه به نظر می رسد که نحوه افاده معنایی ضمائر در

ضرب المثل های فارسی، با نحوه افاده معنایی ضمائر در زبان فارسی عامیانه متفاوت است. در این رساله پژوهشگر بر آن است تا با بررسی مجموعه ای بالغ بر ۵۰۰ ضرب المثل، به بررسی این مسئله بپردازد. معرفی دقیق آن چه حقیقتاً "ضرب المثل نامیده می شود، بر اساس تعاریف موجود به فصل سوم رساله حاضر موکول خواهد شد.

۳-۱. پرسش های پژوهش:

در مورد رفتار ضمائر در ضرب المثل های فارسی، پرسش های زیادی را می توان مطرح کرد. مهم ترین این پرسش ها به شرح زیر است:

الف: انواع ضمیر به کار گرفته شده در ضرب المثل های فارسی کدامند؟

ب: ضمائر به کار رفته دارای چه ساختار، بسامد و کاربردی هستند؟

پ: نحوه افاده معنی در ضمائر موجود در ضرب المثل های فارسی به چه صورت است؟

۴-۱. فرضیه های پژوهش:

با توجه به پرسش های مطرح شده، ۳ فرضیه برای رساله حاضر در نظر گرفته شده است که در فصل پایانی به

ارزیابی و نتیجه گیری این ۳ فرضیه پرداخته می شود. فرضیه های پژوهش حاضر به شرح زیر است:

الف: در ضرب المثل های فارسی، ضمائر بر حسب نوع نحوی و معنایی شان کاربرد می یابند.

ب: ضمائر به کار رفته در ضرب المثل ها، دارای بسامد وقوع خاصی اند که به لحاظ آماری قابل تبیین اند.

پ: ضمائر به کار رفته در ضرب المثل ها، دارای رفتار معنایی مشخصی اند که سبب شکل گیری مختصات

اینگونه ساخت ها شده اند.